

A „Tradíció és modernizáció Erdély néprajzi képének változásában a 19-21. században. Alap kutatás folytatása a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyütteséhez” című kutatás az új tájegység hiteles megtervezéséhez szükséges alap kutatások folytatásához nyújtott lehetőséget.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum 1998-ban kapott engedélyt arra, hogy gyűjtőkörét az egész magyar nyelvterületre kiterjessze. Az épületegyüttes telepítési koncepcióját 2006-ban Buzás Miklós főépítésszel dolgoztuk ki, mely a Ház és Ember 20. számában jelent meg. 2008-2012 között egy korábbi OTKA kutatás révén (Erdély néprajzi képe a 19-20. században. Alap kutatás a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély tájegységéhez, K72428) kezdhettük el a szisztematikus terepmunkát. Célunk az erdélyi magyar kultúra örökségének megóvása, összegyűjtése, társadalmosítása volt.

Akkori tapasztalataink alapján tűztük ki, hogy az újabb OTKA projektünkbe bevonjuk az utóbbi évtizedek folyamatainak vizsgálatát is. Erdély néprajzi képe hosszú időn keresztül az archaikumok keresésével kapcsolódott össze, amihez hozzájárult a tradicionális kultúra hosszabb ideig tartó továbbélése. Az 1990-as évektől kezdve azonban olyan gazdasági, társadalmi változások történtek, melyek jelentősen átalakították az erdélyiek életét, életmódját és ebből kifolyólag tárgyi világát. A televízió és az internet otthonukba hozta a vágyott mintát, melynek megvalósítására törekszenek, a külföldön hosszabb-rövidebb ideig munkát vállalók pedig személyesen is megtapasztalhatták annak a világnak az eszközeit. Ebben a folyamatban sokan saját tárgyi és szellemi örökségük értékeit szem elől veszítették. Fontossá vált azok múzeumi megőrzése, gyűjtése, dokumentálása.

Az új tájegység koncepciója az idők folyamán bővült. A 2006. évi koncepcióban az elképzelés – együttműködve az erdélyi néprajzkutatókkal – az volt, hogy Erdélynek elsősorban az archaikus arcát mutatjuk meg. A 2006 óta folytatott terepmunkáink, továbbá az európai muzeológia újabb irányzatai arra hívták föl figyelmünket, hogy a bemutatási időt egészen napjainkig kibővítjük. Megvizsgáltuk, hogy a különböző politikai – társadalmi események hogyan hatottak az erdélyi társadalomra, hogyan élnek együtt a különböző etnikumok, felekezetek.

Területi bővítésre is sor került: a Szilágyság mellett a Fekete-Körös völgye került be az Alföld és Erdély közötti átmeneti területek közül. A Mezőségről a táncházmozgalom bölcsőjét nyújtó Szék is helyet kapott, Háromszékről pedig a nemesi és zsellér család mellé egy zabolai középparaszti portát választottunk.

A telepítési tervhez kapcsolódóan minden portához etnobotanikai terv is készül, ami az adott településen végzett gyűjtéseken alapszik és meghatározza, hogy a múzeumi telekre milyen helyi származású növények kerüljenek.

Egy-egy vidéket, falvat igyekeztünk komplex módon megismerni és bemutatni, figyelve az épített, a tárgyi és a szellemi örökség elemeire. Terepmunkánk során nem elégedtünk meg a népi kultúrának egy-egy kis szeletével, hanem annak egészét, a részterületek közötti összefüggéseket is láttatni akartuk. Csak így tudunk hiteles képet nyújtani a múzeumi látogatóknak.

Az OTKA kutatás segítségével 2012-2015 között 23 kiválasztott településen nyílt lehetőségünk intenzív terepmunkára. Ez több szakaszból állt: előbb Buzás Miklóssal bejártunk egy-egy térséget, kiválasztottuk a felméréshez az épületeket. Ezt követően felmérő táborokat szerveztünk, vagy a muzeológus a konkrét épületekre, személyes történetekre fókuszálva folytatta munkáját. A felmérő táborokhoz a Múzeum munkatársai mellett néprajz szakos és építész hallgatók is csatlakoztak, akik e gyakorlat révén tudták elmélyíteni az egyetemen szerzett tudásukat. Az alábbi felmérő táborokra került sor: 2013-ban Bonyha központtal a Küküllő mente (pl. Balavásár, Dányán, Gógánváralja, Küküllőpócsfalva), 2014-ben Moldva (pl. Klézse, Lujzikalagor, Pusztina), 2015-ben Székelykeresztúr környéki unitárius parókiák, iskolák és kultúrház (pl. Firtosmartonos, Kiskede, Tordátfalva), 2016-ban Nagyszeben környéki szász települések (pl. Kisdisznód, Szászapátfalva, Szelindek) voltak a célpontjaink.

2016 februárjában hét napon került sor a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem oktatóinak vezetésével egy olyan workshopra, melynek keretében az eddigi kutatásaink eredményeinek összegzésén túl a múzeumi hasznosítási formák, üzenetek átgondolására is sor került. A szabadtéri muzeológia hagyományos tematikája mellett megjelennek társadalmi folyamatok, etnikai és felekezeti jellegzetességek, interetnikus kapcsolatok, a migráció és a kisebbségi létből fakadó problémák, a kommunizmus és a Ceaușescu-korszak.

A kutatásunkat más pénzügyi források segítségével konkrét muzeológiai eredményekkel egészítettük ki. 2014-ben Balavásáron, Köröstárkányban, Csíkmenaságon, Négyfaluban, Zabolán, Inaktelkén, Homoródalmáson, 2015-ben Székelyvarságon, Felsősfalván, Széken bontottunk lakó- és gazdasági épületeket. A bontások folyamán rétegről rétegre haladva tártuk fel a falfestést, hogy kiderüljön, korábban milyen színvilág volt jellemző. A falkutatás révén gyakran sikerült megtalálnunk korábbi tűzhelyek, nyílászárók helyét is, ami a múzeumi építkezésnél fog segíteni. A bontásokról videofilmet is készítettünk.

Az épületek berendezéséhez több ezer tárgyat vásároltunk. A koncepció kialakításakor különösen ügyeltünk a társadalmi sokrétűség érzékeltetésére, ami kihatott a tárgyvásárlás folyamatára is: nemcsak az esztétikailag kimagasló tárgyakat gyűjtöttük, hanem a mindennapok eszközeit is. Fontosnak tartottuk, hogy ahol csak lehet, a tárgyak történetéről, használatáról is szerezzünk információt. Kutatásaink sokszínűségét kifejezik a gyűjtött tárgyaink is: közöttük díszes viseletek, a kúriába kerülő reprezentatív tárgyak és a Körösfőn jelenleg is kapható szuvenírek egyaránt megtalálhatók. Ez utóbbiak ugyanúgy egy korszak lenyomatai, mint például a 19. századi festett bútorok.

A bontásokat ház- és családtörténeti kutatás előzte meg. Igyekeztünk a család tulajdonában megmaradt iratok, levelek, fényképek átnézésére, szkennelésére is. Más családoknál, illetve levéltárakban pedig olyan analógiákra bukkantunk, melyek a hiteles berendezéshez használhatók.

Módszertani szempontból lényegesnek tartom az egyéni életutakon keresztüli bemutatást. Úgy vélem, így sokkal jobban megismerhetik a látogatók az erdélyi emberek világát és azt, mi foglalkoztatta-foglalkoztatja őket. A korábbi időszakokat megjelenítő házakban terveim szerint filmekkel mutatom be a közösségek jelenét (pl. csiki úrnapi körmenet). A terepmunka során számomra elsősorban az egykori normák, mentális világok megismerése a cél, hogy a majdani kiállításban a látogató ezt is megismerje, és valamelyest megértse, mennyire más gondolatok foglalkoztatták az adott házban élt embereket.

A kutatás ideje alatt erdélyi néprajzkutatókkal is együttműködtünk, megosztottuk egymással tapasztalatinkat, módszereinket. A múzeum szoros kapcsolatot tart a Kriza János Néprajzi Társasággal és a székelyföldi (csíkszeredai, gyergyószentmiklósi, sepsiszentgyörgyi, székelykeresztúri és székelyudvarhelyi) múzeumokkal. Kutatásunk interdiszciplináris jellegű, melyben történészekkel, műemlékes szakemberekkel, restaurátorokkal működünk együtt, és eredményeink publikálásával kölcsönösen előrébb tudjuk vinni egymás munkáját.

Az OTKA pályázat segítségével Kinda István, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum néprajzkutatója a kézdiszentléleki kőfaragásról, Peti Lehel, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet néprajzkutatója a Küküllő mente társadalmi viszonyairól végzett számunkra kutatást. Varga Sándor, a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszékének tanára pedig a Mezőség néptáncát és népzenejét vizsgálta. Tanulmányaik a Ház és Ember évkönyvben jelentek meg.

Az alábbiakban röviden ismertetem a projektben résztvevő kutatók által elvégzett munkákat.

Vass Erika egyéni kutatás keretében az unitáriusok vizsgálatára helyezte a hangsúlyt. Hat gyülekezet iratait nézte át a parókiákon és a kolozsvári levéltárban (Csekefalva, Fiafalva, Homoródalmás, Nyáradgálfalva, Székelyszentmiklós, Újszékely). Deim Péter fényképész munkatársával pedig fényképes dokumentációt készített nemcsak az épületekről, hanem a megmaradt klenódiумokról és textilekről is. Mihály Ferenc restaurátor kérésünkre megvizsgálta az egyszínűre festett padok alsó rétegeiben lévő növényi ornamentikát.

Vass Erika Gyimesben, Mezőségen, Csíkmenaságon, Homoródalmáson népi építészeti témában kutatott Buzás Miklóssal. Csátószegen 2013-ban Szűcs Brigittával az úrnapi körmenetet dokumentálta. Emellett részt vett a felmérő táborokban, többnyire a munkatársait is elkísérte a terepmunkákra (például Szilágykerked, Moldva, Gyergyó). Vass Erika átvette Kemecsi Lajostól a hétfalusi portát. Kemecsi Lajos a hétfalusiak közlekedésének témakörét kutatta, Vass Erika pedig a hétfalusiak egykori bukaresti munkavállalására és a jelenben zajló németországi idénymunkákra.

Buzás Miklós főépítész amellet, hogy a néprajzos muzeológusokkal kiválasztotta a múzeumi bemutatáshoz szükséges épületeket, a népi építészet helyi jellegzetességeit vizsgálta a kutatópontokon. Számos részletben pontosította a korábbi kutatók megfigyeléseit, illetve nagyobb összefüggésrendszerbe helyezte a részleteket.

Gyenezse Anikó Szilágykerkeden folytatta a korábban megkezdett kutatását, elsősorban a lányszöktetések társadalmi hátterére és az öregedés folyamatához kapcsolódó életmódbeli változásokra, a temetői sírjelek készítésére koncentrált.

Kramlik Márta Buzás Miklóssal és Vass Erikával először bejárta a Fekete-Körös völgyének falvait, majd Köröstárkányból vásárolt meg egy bontásra ítélt lakóházat. Ehhez berendezési tárgyakat is gyűjtött, illetve Györffy István és Kós Károly korábbi kutatásait egészítette ki. Buzás Miklós, Kramlik Márta, Tódor Enikő és Vass Erika 2015 tavaszán végzett gyűjtésének középpontjában a lebontott házhoz kapcsolódó néprajzi gyűjtés mellett a kukorica pálinka főzése és a lakosság nagy részének megélhetést biztosító fóliás növénytermesztés állt.

Vajda Sándor Román Árpáddal sóvidéki terepbejárásaik eredményeként Felsősófalváról választott lakóházat és csürt. Felhívták a figyelmet a parajdi sóbányászat kutatására, a falu lakói közül ugyanis sokan ott dolgoztak bányászként.

Román Árpád Gyergyóban és Székelyvarságon fűrészmalomok ügyében végzett terepmunkát. Csengel Tamás és Szuromi Anna a múzeumi felépítésre kiválasztott épületeknek az építkezéshez szükséges dokumentációját készítette elő.

Tódor Enikő 2013-ban csatlakozott a Küküllő menti felmérőtáborba, majd a Balavásárról elszállított épületegyüttes felelőse lett. A településen a családtörténeti kutatások mellett a kollektivizálás folyamatának megismerésére és a cigány-magyar együttélés elemeire fókuszált. Továbbá Gyergyószentmiklós környékén az esztenák világát kutatta, kitérve a vidékre jellemző sajátosságokra és a modernizáció okozta változásokra is. Homoródalmáson családtörténet, juhászat és lakodalmi főzőasszonyok témában végzett kutatást, Lövétén pedig a ványolóval kapcsolatos adatokat gyűjtött.

Sári Zsolt Székelyvarságon végzett terepmunkát, az onnan elhozott épületek történetére és a hegyi tanyák világának megismerésére koncentrált.

Csonka-Takács Eszter gyimesi terepmunkáját folytatta. A ház- és családtörténeti kutatás mellett a keresztelői szokásokra, a keresztelők háttérében húzódó kapcsolatrendszerre fókuszált, ami nemcsak az ünnepnapokat határozza meg, hanem a gazdálkodási rendszert is.

Bereczki Ibolya korábbi terepmunkáink után végül Alsócsernátonból választott másolatban fölépülő kúriát. Az épület történetére, a benne élt családokra vonatkozó interjúk készítése mellett levéltári kutatást is végzett. Aranyos Sándorral a zabolai porta áttelepítéséhez szükséges munkálatokat végezték el. Bereczki Ibolya másik kutatási területe a Mezőség és Kallós Zoltán életútjának vizsgálata volt. A Kallós Zoltánról készített kiállítása a Szabadtéri Néprajzi Múzeumból vándorútra kelt: előbb a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba, majd a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumba került.

Szűcs Brigitta az Inaktelkéről elhozott épületek felelőseként a házban élt Kalló Ferenc kéziratos füzeteit tekintette át, a faluban végzett terepmunkája során pedig elsősorban az átmeneti rítusok mai formájáról gyűjtött anyagot. Szűcs Brigitta másik témája Szék, ahol a családtörténet, lakberendezés mellett lakodalmi szokásokat gyűjtött. Vass Erikával és Kovács Dórával a táncházakról, Bertalan napi szokásokról és az ortodox hatást mutató festett üvegképekről készített interjúkat.

Szigethy Zsófia az unitárius parókia, iskola és művelődési ház témakörében Vass Erikával, majd önállóan végzett terepmunkát Székelykeresztúr környékén.

Faár Tamara Szilágyerkeden népi gyógyászat témakörében gyűjtött, illetve Buzás Miklóssal és Vass Erikával a mezőségi falvakban népi építészettel és lakáskultúrával kapcsolatos vizsgálatot végzett.

Jakab Lászlóné Szilágyerkeden, Alsócsernátonban, Zabolán, Gyimesben, Homoródalmáson, a Küküllő mentén, Inaktelkén, Torockón és Lozsádon végzett etnobotanikai kutatást. Munkája révén elkészültek a növénytelepítési tervek.

Balázs-Legeza Borbála Torockón Vass Erikával a bemutatandó ház kiválasztása mellett a régi festett bútorok mintáival most is bútorokat festő mesterrel készítettek interjút. Később Balázs-Legeza Borbála Román Árpáddal és Szuromi Annával tért vissza, több épületet is felmértek. Balázs-Legeza Borbála a település önreprezentációs törekvéseit kutatta.

Kajári Gabriella Moldvában gyűjtött több alkalommal. Érdeklődése a háztörténetek mellett a moldvai csángók külföldi munkavállalására és a csíksomlyói búcsún való részvételükre terjedt. A 2014. augusztusi felmérőtábor alkalmával részesei lehettünk olyan ünnepeknek, melyeken a munkalehetőség miatt Nyugat-Európában dolgozó családtagok szabadságuk révén részt vettek. Ez azért is tanulságos volt, mert jól érzékeltette a két világ közti különbségeket.

A kutatás során készült felmérések, interjúk, videofilmek, fotók és etnobotanikai tervek a Szabadtéri Néprajzi Múzeum adattárába kerültek. Ezek nemcsak a tájegység épületeinek hiteles felépítését és berendezését teszik lehetővé, hanem a jövő kutatói, az Erdély iránt érdeklődő látogatók és a vizsgált közösségek lakói számára is haszonnal forgatható, sokrétű adatbázis jött létre. Tapasztalatunk, hogy a kutatás elején dokumentált épületek egy része már eltűnt, és csak a mi értékmentő tevékenységünk révén készült felmérésekből és fényképekből ismerhetik meg majd az érdeklődők az egykori házakat, csűröket.

Munkánk eredményeit konferenciákon, továbbá tanulmányok, monográfia formájában tettük közzé. A kutatás során megjelent publikációk interneten itt olvashatók: <http://skanzen.hu/hu/a-skanzen/kutatasfejlesztes/erdelyi-kutatas-letoltheto-tanulmanyok>

Az erdélyi gyűjtéseink legfontosabb tárgyait a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Magtárában 2016. április 19-én nyílt és egész évben látogatható, Gyűjtőpontok című kiállításban tekinthették meg a látogatóink. Olyan tárgyakat választottunk ki, melyekhez személyes történetek, emberi sorsok köthetők, és általuk ráismerhetünk egy-egy korszak jellegzetességeire. A kiállítás egy részében pedig a saját kutatásaink egy-egy emlékezetes esetébe engedtünk bepillantást a látogatóknak.

A kutatásnak köszönhetően az új tájegység, melynek építése 2017-ben veszi kezdetét, térben és időben sokrétű, hiteles képet nyújt majd Erdélyről.